

Sanat ve “Delilik”

Haldun SOYGÜR*

ÖZET

Bu yazıda, sanat ve yaratıcılık sürecinin doğası üzerinde durulmuş, en eski ve en süregelen kültürel tartışmalardan biri olan sanat, yaratıcılık ve 'delilik' arasındaki olası bağ kısaca gözden geçirilmiştir. Sanat ve ruhsal bozukluklar arasındaki ilişkinin araştırılması, doğal olarak birçok güçlük içermektedir. Elde edilen veriler, sanat ve delilik arasında bir neden-sonuç ilişkisinin varlığından söz etmeye yeterli değildir. Ancak, bu ilişkinin doğası ve yansımalarına ilişkin gelişmeler, hem sanata hem de psikiyatriye önemli katkılar sağlayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Sanat, yaratıcılık, delilik, ruhsal bozukluklar.

KLİNİK PSİKIYATRİ 1999;2:124-133

SUMMARY

Art and “Insanity”

In this paper, the nature of the creative process and art are mentioned and possible link between art, creativity and “insanity” that is one of the oldest and most persistent of cultural arguments are briefly reviewed. There are, naturally, many difficulties in research of the relationship between art and mental disorders. It was not easy to put forward a causal relationship between art and mental disorders at present. But, every effort to understand the nature and reflections of such relation, will, by sure, contribute a lot to both art and psychiatry.

Key Words: Art, creativity, insanity, mental disorders.

“Çalışmalarım iyi gidiyor. Yıllar yılı boşuna aradığım birçok şeyi buluyorum. Bunu farkettiğimde de, Delacroix'nın, senin de bildiğin o sözü geliyor aklıma hep. Hani, artık soluğu da dışleri de kalmadığı zaman resmi keşfettiğini söylemiş ya. Peki, başımda bu ruh hastalığı var, tamam. Ruhsal bunalımlar geçiren birçok sanatçıyı düşünüyorum ve hiçbir şey yokmuş gibi, hastalığın resim yapmayı sürdürmeme engel olmadığını yineliyorum kendime.”

(Vincent Van Gogh, Theo'ya Mektuplar)

“Deliliğin hilesi ve yeni zaferi: Onu psikoloji aracılığıyla ölçtüğünü, meşrulaştırdığını sanan bu dünya onun karşısında kendini meşrulaştırmak zorundadır, çünkü harcadığı çaba ve tartışmalarının içinde, kendini Nietzsche'nin, Van Gogh'un, Ardaud'un eserleri gibi eserlerin ölçüsüzlüğüne göre ölçmektedir ve onda hiçbir şey, özellikle de delilik hakkında bilebilecekleri, ona bu delilik eserlerini onun meşrulaştırdığına dair güvence vermemektedir.”

(M. Foucault, Deliliğin Tarihi)

Sanat nedir?

Sanat, insanla nesnel gerçeklik arasındaki estetik ilişki olarak tanımlanmaktadır. Nesnel gerçeklik sanatçıda estetik biçimlerde yansır. Sanat, insana, topluma ve toplumsal yaşama sıkı bir şekilde bağlıdır. Sanatta öz ve biçim, ulusallık ve evrensellik, soyutla somut, duyusalla düşünsel içiçedir ve birbirinden ayrılmaz. Sanatçının bütün bu diyalektik karşıtlıkları örgensel

* Doç. Dr., SSK Ankara Eğitim Hastanesi Psikiyatri Kliniği, ANKARA

bir bütünlüğe kavuşturma biçimi, içinde yaşadığı tarihsel dönemin ve koşulların oluşturduğu dünya görüşüne bağlıdır (Hançerlioğlu 1982). Auguste Rodin, sanatı dünyayı anlamak ve anlatmak isteyen bir düşünce çabası olarak tanımlar (Erinç 1998). Tolstoy'un sanat tanımı ise şöyledir: "Sanat insanın bir zaman duymuş olduğu bir duyguyu kendinde canlandırdıktan sonra aynı duyguyu başkalarının da duyabilmesi için hareket, çizgi, renk, ses ya da sözcüklerde belirlenmiş biçimler aracılığı ile onlara aktarmasıdır" (Doğan 1998). Sanat yaratmaktır. Guayy'unun söylediği gibi, insanın doğa içerisinde sürüp gitmesidir (Baltacıoğlu 1965). Albrecht Dürer'e göre sanat doğanın içindedir, sanatçı bunu oradan çıkarabilir (Erinç 1998).

Sanatsal eylem algılamayla başlar. Sanatın doğması için algılanan varlık yani "Ben olmayan" şarttır. Bununla birlikte sanat salt nesnellikle de açıklanamaz. Öznellik "Ben olmayan"a etki yapmazsa sanat değil günlük yaşam ya da gerçek varlığın kendisi ortaya çıkar. Sanat nesnelin algılanıp öznelin algı üzerine etki yapmasıdır. Ama burada da bitmez sanatsal eylem, öznele algıyı etkileyebilmek için de bir güç gerekir, "Ben'in, başka bir deyişle "Ussal"ın dışında bir güç. İşte bütün bunların toplamı olan, yani sanatsal yaratım demek olan öz, ilk sanattan bugüne değin hep aynı özür. Sanatta değişmeyen tek şey odur. Onu bulabilmek için sanatın en yalın, en basit olduğu zamana sanatın başlangıcına bakmak gerekir (Baltacıoğlu 1965). Ernest Fischer sanatın büyüden çıktığını söylemiştir. İlk sanatçı, yani büyücü, niçin vücudunu boyuyor, ilkel şiirler söylüyor ya da bu törene katılan insanlar niçin dansediyorlardı? Büyünün nedeni açıktır. Aşkın varlıktan, doğaüstünden yardım istemek. Öyleyse başlangıcında sanatın özü şuydu: Bilmediği, bir çok şeyi anlayamadığı, en acı şeylerle en güçlü zevkleri tattığı bir evrende kendini bulan insan yalnızlığının, bilgisizliğinin, güçsüzlüğünün bilincine varmış, üstün bildiği bir varlıktan güç istiyor, ona sığınıyordu (Gerçeker 1969, Fischer 1993). Sanatın öyküsünü başlatan büyüsel düşünce, hekimliğin ve ruh hekimliğinin de başlangıcında yer alır. Doğa karşısında çoğu kez güçsüz ve çaresiz kalan ilkel insan hastalıklara, korku verici olaylara, sıkıntıya, bunaltıya karşı büyüsel düşünceye sığınmış, bu düşünce biçimi ise, sağaltımı üstlenen kişiler olarak büyücü hekimleri doğurmuştur (Öztürk 1994). Ressam Mondrian sanatın belki de bir gün ortadan kalkabileceğini ileri sürüyor ve "Hayat dengeye kavuş-

tukça sanat ortadan kalkacaktır" iddiasında bulunuyordu. Sanatın insanın kendi içinde ve çevresiyle ilişkilerinde bir denge sağlaması işlevini ve gerekliliğini vurgulayan bu iddia (Fischer 1993), bireyin kendisiyle ve çevresiyle barış içinde, sürekli bir denge, düzen, uyum çabası içinde oluşunu hedefleyen ruh hekimliği için de geçerli olabilir belki. Aristoteles'e göre, yalan olsun olmasın sanatın belli bir değeri vardır çünkü sanat bir tür tedavi biçimidir ve tehlikeli duyguları uyandırıp bunları arıttığı için sağlık açısından yararlıdır (Sontag 1991).

Tarih öncesi ilkel toplulukların mağara duvarlarına resmedilmiş ürünleriyle başlayan sanatın uzun yolculuğu, süreç içinde farklı boyutlar kazanmıştır. Günümüzün çağdaş sanat anlayışına uzanan yolda doğanın olduğu gibi taklit edilmesinden kavram arayışına geçilmiş, doğayla bağlarını koparan sanat, yaratma özgürlüğüne kavuşarak evrene açılmış, giderek sanat yaşamla bütünleşmeye başlamış ve seyirlik müze eşyası olma rolünün reddi ile yaşama karışma ve ona biçim verme rolünü üstlenmiştir (İpşiroğlu ve İpşiroğlu 1993). Platon'un sanatçıyı "Tanrılar tarafından kutsal bir çılgınlık verilen kişi" olarak tanımladığı Eski Yunan'dan bu yana dahililik ile delilik arasındaki olası bağ en eski ve en süregelen kültürel tartışmalardan biri olma niteliğini sürdürmüştür. Susan Sontag'a göre sanatçı örnek bir çilekeştir. Modern bilinç açısından sanatçı (azizin yerini alarak) örnek bir çilekeş olmuştur. Sanatçı hem acı çekmenin en derin katmanlarına inmiş, hem de acısını yüceltmede (Freud'cu anlamda değil sözcüğün düz anlamıyla yüceltmede) profesyonel bir yöntem keşfetmiştir. Sanatçı bir insan olarak çektiği acıyı sanatta elde edeceği kazanç uğruna kullanmayı keşfetmiş kişidir (Sontag 1991).

Yaratıcılık Sürecinin Doğası

Sanatta yaratıcılık, yoktan var etmek gibi mistik ya da metafizik bir anlam içermez. Sanatta yaratıcılık algı yetisi üzerine bir düşünme, bir imleme yetisi katabilmek, bunun için de sezgi gücünü kullanabilmek demektir (Erinç 1998). Yaratıcılık nasıl doğar, neyle beslenir ve nasıl yok olur? Bu soruların kesin yanıtları olmasa da, önemli sorular oldukları açıktır. Çünkü insan doğasında varolan en iyi ve en kötü yeteneklerin neler olduğunu anlamamızı sağlayacak tartışma alanlarına ışık tutarlar. Sorular çoğaltılabilir. Yaratıcı insanların kendilerine özgü bir bilişsel yapıları var mıdır? Yaratıcı insanların kendilerine has kişilik özellikleri var mıdır? Yaratıcılık bileşenlerine ayrılamaz bir

kavram mıdır yoksa genel zeka gibi bir temel substrat mıdır? Eğer böyleyse bu farklılığın sebebi nedir? Yaratıcılık gerektiren farklı alanlarda faaliyet gösteren kişiler, bilişsel ve kişilik yapılarında farklılıklar gösterirler mi? Bu soruların pek çoğuna verilecek yanıt "evet" olabilir (Andreasen 1996).

Yaratıcılık süreci üzerinde ilk ruhbilimsel gözlemler psikanalizin kurucusu Sigmund Freud ve izleyicilerinden gelmiştir. Freud'a göre yaratıcılığın kökeni bilinç dışındadır. Sanatçıyı yapısı bakımından içe dönük ve nevroza yakın bulan Freud, sanatçının gerçekleşmesi mümkün olmayan güçlü içgüdüsel gereksinimlerini doyuramaması sonucunda gerçeklikten uzaklaşarak tüm ilgisi ve libidosunu kendi fantazi yaşamının dileklerine aktardığını ileri sürer. Freud için sanat yapıtları birer yüceltme ürünüdür. Bastırılmış ilkel cinsel ve saldırgan dürtüler, yüceltme yoluyla toplum tarafından daha kabule uygun bir biçim kazanırlar. Freud sanatsal yaratının kökenini oral fiksasyona bağlamıştır. Sanatsal etkinliğin ilk dışavurumlarını çocuklarda aramız gerektiğini vurgulayan Freud, bu konuda şunları söylemiştir: "Oyun oynayan tüm çocuklar kendilerine özgü bir dünya yaratır; daha yerinde bir deyişle, yaşadığı dünyanın nesnelere kendi beğenisine uygun olarak kurduğu yeni bir düzen içine yerleştirir, böylece tıpkı bir sanatçı gibi davranır. Buna bakıp da, yaşadığı dünyanın çocuk tarafından ciddiye alınmadığını söylersek haksızlık ederiz; tersine, çocuğun yaptığı, oynadığı oyunu pek ciddiye almaktır; oyun uğrunda harcaııp tükettiği duygular kabarık toplamlara varır. Oyunun karşılığı ciddilik değil gerçektir. Duygu donatımındaki eksikliklere karşın, oyunsal dünyasını gerçek dünyadan kuşkusuz ayırır çocuk; gerçek dünyanın gözle görülür elle tutulur somut nesnelere, hayalinde yarattığı nesne ve durumlara dayanarak yapar. Gerçek dünyaya böyle bir yaslanmış dışında çocuk oyunlarını düşlemlerden ayıracak başka bir ölçüt yoktur. Sanatçı da tıpkı oyun oynayan bir çocuk gibi davranır; o da kendine bir hayal dünyası yaratarak, bu dünyayı ciddiye alır, yani zengin bir duygu hazinesiyle donatarak, gerçeklikten kesin sınırlarla ayırır onu" (Freud 1979).

Ernst Kris (1952), "Ego hizmetinde regresyon" kuramıyla, sanatta görülen regresyonun geri dönüşebilir, geçici ve kontrol edilebilir olduğunu ileri sürmüştür. Benliğin, birincil düşünceye gerileyip yaratıcılığın kaynağını ve hammaddesini oluşturduğunu, bunun hemen ardından ikincil düşünceye geri dönerek bu verileri kullandığını belirtmiştir.

Maslow (1968), yaratıcılığı kişinin kendisini gerçekleştirme biçimi olarak tanımlar. Maslow'a göre kendini gerçekleştiren insan gerçeği doğru algılama, özgür ve demokratik olma, şakacı olma ve yaratıcılık yetilerine sahiptir. Gelişme güdülere, uzak ve çoğu kez ulaşılması olanaksız hedeflere duyulan ilgiyle gerilimi sürdürür. Sanatçıların hayalperestliği de bu erişilmez hedeflerden kaynaklanır.

Yaratıcılık üzerine yapılan çalışmaları gözden geçiren Rollo May, bu alandaki malzemenin genelde kıt ve çalışmaların da yetersiz olduğu saptamasını yaparak, yaratıcılığın hala psikolojinin üvey evladı konumunda kaldığını ileri sürer. Deha ve psikozun birbirine yakınlığını, yaratıcının açıklanamaz bir suç duygusu taşıdığını ve birçok sanatçı ve şairin yaratılarının doruğundayken intihar etmiş olmalarını üzerinde kolayca yorum yapılamayacak bir bilmeceler yığını olarak niteler. May, "Yaratma Cesareti" isimli kitabında, sanatçıları Mc Luhan'ın tabiriyle "sabahın çiyleri" olarak tanımlar ve sanatçıların bize "uzak bir erken uyarı" verdiklerini belirtir ve şöyle söyler: "Sanatçı için başkaldıran sözcüğünü kullandığımda ihtilalcilik ya da dekanın bürosunu ele geçirmek gibi şeylerden bahsetmiyorum, bu bambaşka bir mesele. Sanatçılar genellikle kendi iç imgeleri ve hülyalarına dalmış yumuşak huylu kimselerdir ama tam da bu onları baskılı bir toplum için korkulu kılar. Çünkü sanatçılar, insanoğlunun süregelen kafa tutma gücünün taşıyıcılarıdır. Kendilerini, Tanrının yaradılıştaki kaostan biçimi yaratması gibi, kaosun içine ona biçim vermek için gömmeyi severler. Gündelik, duygusuz, alışlageldik olandan hiçbir zaman hazzetmeyerek sürekli yeni dünyalara doğru ileri atılırlar. Böylece "soyun yaratılmamış vicdanı"nın yaratıcıları olurlar (May 1988).

Anthony Storr (1992) kişiyi yaratıcılığa yönelten başlangıcın, yabancılaştığını hissettiği bir dünyayla yeniden birleşme ve böylelikle öznel ile nesnel arasında yaratıcı köprüler kurma gereği duymak olduğunu söylemiştir. Kişi kaotik olduğunu düşündüğü bir dünyaya düzen getirme zorunluluğunu duyabildiği gibi, gerçekte yokluğunu duyduğu bir şeyi düşünme telafi etmeyi de deneyebilir. Yaratıcı kişilerin en belirgin özelliklerinin bağımsızlık olduğunu belirten Storr, dizgelerinde basitliği yeğleyen ve düzenleme işini kendi yerine bir başkası yaptığında rahatlayan kişinin yaratıcı olmayan ve edilgen kişi olduğunu vurgular. Bu bağlamda gerilimi ve anksiyeteyi hoşgörme yeteneğinin yaratıcı kişinin karakteristiği olduğunu bildirir.

Andreasen (1996) yaratıcılık sürecini ve yaratıcı kişinin özelliklerini değerlendirirken, yazarlarla yaptığı görüşmelerdeki alıntılardan yararlanmışır. Bu alıntılardan bazıları şunlardır: "Gerçeğin dışında bir duruma doğru kayıyorum", "Bilinçli yazmıyorum. Sanki bir ilham perisi omuzlarımda oturuyor", "Aklım gezintiye çıkmış gibi. Konuşurken bile!", "Her zaman kendimi görünmez biriymişim gibi hissettim".

"Gerçeğin dışında bir duruma doğru kayıyorum": Bir çok yazar ve sanatçı, yaratmak için yoğun bir konsantrasyon ve odaklanma eğilimine girerler. Psikiyatrik terminolojide bu, "disosiyatif durum" olarak tanımlanır; yani kişi bir anlamda kendisinden ayrılır ve mecazi olarak bir başka yere gider. Gündelik dilde ise bu durum, kişinin gerçekle bağının kesilmesi olarak açıklanabilir. Özne anlamda ise, yaratıcı birey bir başka gerçekliğe geçmektedir. Bu da adeta içinde ortadan kaybolduğu derin bir bilinçlilik kuyusudur. "ilgiyi kesme", "yoğun odaklanma" ya da "başka bir yerde olma" yaşantısı, bir bakıma mistiklerin "değişim durumları" ile de benzeştirilebilir. Bu durumda sanatçı, bulanık sabit olmayan kavramlar ve yapılar dünyasında saatlerce yaşamayı sürdürür. Bu yapı ve kavramlar giderek şiir, oyun, resim gibi yaratıcılık ürünleri olarak karşımıza çıkan maddi nesnelere dönüşürler (Andreasen 1996). Andre Gide'in Dostoyevski'yi anlatırken yazdığı şu sözler bu bağlamda değerlendirilmelidir: "Gerçek sanatçı, yarattığı zamanlar, yarı yarıya kendi bilincinden uzakta gibidir. O kim olduğunu da tam olarak bilmez. O kendini ancak yapıtında, yapıtıyla, yapıtından sonra tanıyabilir. Dostoyevski hiçbir zaman kendini aramadı, o kendini çılgınca yapıtına verdi. Kitaplardaki kişiliklerde yitip gitti. İşte bu yüzden bu kişiliklerin her birinde onu buluruz" (Timuçin 1998).

"Bilinçli yazmıyorum. Sanki ilham perisi omzumda oturuyor gibi": Yaratıcılık mantığa dayalı bir süreç değildir. Bir tiyatro oyununun, bir inşaatın ya da bir resmin genel şeklinin oluşumuna katkıda bulunacak organizasyon, yapı ve planlama gibi unsurların aksine yaratıcılık ürününün özü bilinçli olarak planlanamaz ya da ortaya çıkarılmasına önceden karar verilemez. İlham perisi fikri ya da esinlenme gereksinimi mecazi anlamların ötesinde anlamlar içerir. Birçok yaratıcı kişi, orada meydana gelen fikri oluşturma sürecinde, aslında sadece bilinç dışı düşünce ve süreci ifade ettiklerini vurgularlar ve yaratıcılık süreçleri için, "Nereden geldiğini bilmiyorum ama oluyor işte" biçiminde açıklamalarda bulunurlar (Andreasen

1996). Esinin gerçekleşmesiyle oluşan fikir, özneyle nesnenin bütünleştiği ortamdır. Bu özne-nesne diyalektiğinde estetik ürün oluşurken, sanatçı heyecanlarla yüklüdür. Flaubert şöyle demiştir: "Michelangelo, ben yaklaştığımda mermer titriyor derdi. Gerçek olan Michelangelo'nun mermere yaklaşıırken titrediği" (Timuçin 1998).

"Aklım gezintiye çıkmış gibi. Konuşurken bile!": Yaratıcı kişiler, sanatlarını oluşturan temel öğeler olarak nice düşüncelerle doludurlar. Giderek gelişen nöroloji ve psikiyatri birikimimizle, beynin nasıl çalıştığına ilişkin bilgilerimiz arttıkça, yaratıcı kişilerin "retiküler aktive edici sistem", "talamus" ya da "singulat girus" gibi dikkat düzeneği ile ilişkilendirilen beyin yapılarının nicelik ve nitelik olarak bir farklılık taşıyıp taşımadığı da aydınlanacaktır (Andreasen 1996).

"Her zaman görünmez biriymişim gibi hissettim" Yaratıcı kişilerin disosiyatif duruma ve konsantr olmaya yatkın oldukları kadar, müdahil olmayan, soğukkanlı bir gözlemcilik yetileri de vardır. Başkalarına göre bu insanlar mesafeli, çevresinden kopuk hatta soğuk ve katı olarak değerlendirilebilirler. Kendilerine göre ise diğer insanların dışında kalan dünyayı gözlemliyormuş gibi hissederler. Bu durum, görünmezlikten ziyade dikkat çekme çabasında olan bazı yaratıcı bireylerin sergiledikleri renkli/gözcü yaşantıya aykırı gibi görünürse de birçoğu bu durumda bile, kendileri görünmeden başka insanların içlerini görebildikleri gibi öznel anlamlar dile getirebilirler (Andreasen 1996). Sanatçının, yapıtında gören ama görünmeyen bir ruh gibi oluşunu Flaubert'in şu sözleri de dile getirmektedir: "Tanrı nasıl yaratısında görünmez ve tam güçlü olarak varsa, sanatçı da yapıtında her yerde sezilmeli ama görülmemelidir" (Timuçin 1998).

Yaratıcılık sürecinin bu farklı yönleri, yaratıcı insanların mizaç ve bilişsel yapılarını çok genel olarak tanımlayan bir grup nitelikle açıklanabilir. Bu özelliklerin yaratıcı bireyleri tanımlayan temel substratı temsil ettikleri ve yaratıcılık ortamından nispeten bağımsız oldukları düşünülür. Yani bu özellikler matematik, fizik ya da şiir, görsel sanatlar gibi farklı alanlarda uğraş veren yaratıcı insanlar için ortak özelliklerdir. Bu özellikler yaratıcılık sürecinin temelini oluşturur ve yukarıda açıklanan öznel deneyimlerle bağlantılıdır. Ayrıca bu özellikler yaratıcı bireyleri, ruhsal durumlarındaki düzensiz değişime ve belki de artmakta olan ruhsal karışıklıklarına karşı daha kırıl-

gan ve dayanıksız hale getirirler. Yaratıcı bireyi tanımlayan kişilik özellikleri macera ruhlu olma, isyankarlık, bireycilik, duyarlılık, şakacılık, sadelik ve sebatkarlık gibi belirlemeleri içerir. Yaratıcı insanlar birşeyleri keşfetme çabası içindedirler ve bu tür davranışlar da toplumsal norm sınırlarını zorlayabilir. Dış dünya tarafından dayatılan ve kendi iç dünyalarından türeyen kurallar bütününden görünüşte farklı olan kurallardan hoşlanmazlar. Yaratıcı insanların duyarlılıkları kuramsal olarak iki biçimde olabilir: Başkalarının yaşadıklarına, hissettiklerine ya da bireyin kendisinin yaşayıp hissettiklerine karşı duyarlılık. Yaratıcı kişi her iki açıdan da uçta yer alır. Sınırları zorlama ve yoğun duygular besleme, kaçınılmaz olarak zedelenme ve acı hissine sebep olacaktır. Buna karşın yetenekli insanların, kendilerini dayanıklı kılan özellikleri ve sebat gösterme becerileri de vardır. Macera ruhlu olma ve isyankarlık, özünde neşe olan şakacılıkla birleştirilir. Yaratıcı insanlar sürekli geri çevrilmelerine karşın sebat gösterme yeteneğine de sahiptirler. Sınırları zorlama ve farklı algılama eğilimlerinden dolayı tekrar tekrar reddedildikleri için azimli olmaları kaçınılmazdır. Genç şairler, oyun yazarları ve ressamlar toplumca reddedilme tecrübesini yaşamalı ve değerlerini onaylayacaklar az olsa da, sahip oldukları yeteneğin varlığını sürdürmelidir. Bu kişilik özellikleri bilişsel özelliklerin birtakım nitelikleriyle biraraya getirilir. Bunlar önyargılardan (ya da ego sınırlarından) yoksunluk, fikirlere karşı açıklık, yoğun merak, yoğun konsantrasyon, obsesyonelite, mükemmeliyetçilik ve yüksek düzeyde enerji gibi durumları içerir. Açıkça görülüyor ki bu bilişsel özellikler kişilikle ilgilidir ve yaratıcı insanların kişiliklerine ait birçok noktayı, ayrıca bu insanların duygudurum oynamalarına karşı olan yatkınlıklarını açıklayabilir. Yaratıcı insanlar çoğunlukla dış dünyaya önyargılardan arınmış olarak yaklaşır. Daha az yaratıcı insanlarca varlığı açıkça kabul edilen ve hayatı rahat bir yapı kılan belli düzen ve kurallar, herşeyi özgün ve farklı açıdan gören yaratıcı insanlar için yoktur. Dış dünya ile birliktelikten yoksunluk, yalnızlık ve kendini yabancı hissetme duygularını doğurabilir. Ek olarak, bilgi ya da algının kesin standartları ve kanıtının olmayışı da, psikanalizde ego sınırları olarak adlandırılan kimlik hudutlarında bulanıklığa neden olur. Yaratıcı insanlar yoğun bir merak içindedirler. Dünyadaki şeylerin neden ve nasıl birbirinden ayrılıp tekrar bir araya getirileceğini anlamaktan ve geleneksel toplumun yasak ya da gizli olarak algıladığı zihinsel ve tinsel

alanlarda dolaşmaktan hoşlanırlar. Bir fikir ya da konuyla meşgul olduklarında, bildiğinden kesinlikle şaşmadan onun peşinden giderler (Andreasen 1996).

Sanat ve “Delilik”

Günümüzden üçyüzyıl önce, John Dryden'in öne sürdüğü “Dahilik ve delilik benzeşiyorlar mı?” sorusu, o günden bu yana hala yeterince açık bir biçimde yanıtlanamamıştır (Torrey 1983). Sanat ve delilik arasındaki ilişkiyi araştırmada birçok yol kullanılmıştır. Biyografik çalışmalar, önemli yazarlar, ressamlar ve besteciler üzerinde odaklanmıştır. Sözelimi ondokuzuncu yüzyıl sonları ve yirminci yüzyıl başlarındaki araştırmalar; tanınmış yazarlar ve ressamalarda ve onların birinci derece akrabalarında yüksek oranda ruhsal bozukluğun varlığına ve intihar eğilimine dikkat çekmiştir. Son zamanlarda gerçekleştirilen daha sistemli biyografik araştırmalar, yaratıcı bireylerde ruhsal bozukluk görülme sıklığının daha çok olmasının tesadüfi olamayacağını bildirmektedir. Yaşayan yazarlar ve resamlara yönelik, geçen yirmi yılda yürütülen tanınmış ve psikolojik çalışmalar, ressam ve yazar gruplarındaki psikopatoloji oranlarına ve tiplerine dair daha bilimsel veriler ortaya koymuştur. Son olarak duygudurum bozukluğu olan hastaların yaratıcılıkları üzerine yapılan çalışmalar yeni bulgular sağlamıştır. Ruhsal bozukluklarla yaratıcılık ve sanat arasındaki ilişkiyi araştırmada doğal olarak pekçok sorunla karşılaşırız. Biyografik çalışmalar, özünde çok ilgi çekici ve eşsiz bir şekilde sanatçının duygudurumundaki ve yaşamındaki rollerine ilişkin derin bilgi kaynakları sunmalarına karşın, birçok güçlük taşırlar. Yazarlar ve ressamlar kendi kendilerini değerlendirirken alabildiğine dürüst olabilecekleri gibi, kendi durumlarına karşı kayıtsız ya da taraflı davranabilirler. Tek bir bakış açısından yazdıkları için sanatçı mektuplarının, güncelerin ve anıların güvenilirliği sınırlıdır. Aynı durum başkaları tarafından yazılan biyografiler için de geçerlidir. Ayrıca tarihi bağlam ve varolan toplumsal yaşam da hangi davranışın yorumlanmak üzere seçileceğini veya vurgulanacağını belirler. Belirli yaşam tarzları, çarpık ve tuhaf sayılabilecek davranışları ve sanatları örtmeye yaramış özellikle de davranıştaki aşırılıklara uzun süreli özgürlük sağlamıştır. Sanat çevrelerinde delilik, melankoli ve intiharın bir biçimde normal sayılması varsayımının yaygın olması, kimi zaman gerçeği beklentiden ayırt etmeyi zorlaştırmaktadır. Sanatçının ölümünden sonra yayımlanmış araştırmalar da başka sorunları

beraberinde getirmektedir. Başarılı birçok sanatçı için aşırı üretken ve enerjik olma eğilimi, örneğin manik-depresif hastalığın manik kutbunun tanısını koymada güçlük oluşturmaktadır. Biyografik çalışmalar, yazarların ressamların ve bestecilerin, melankoli ve depresyon dönemlerini sıklıkla oldukça ayrıntılı bir biçimde tanımladıklarını fakat hipomani ya da kimi kez açıkça psikotik duygudurum geçişlerini "egzantriklik", "yaratıcı esinlenme" veya "artistik mizaç"a bağladıklarını göstermektedir. Böylece belirlenen depresyon öyküsü yanısıra epizodik hipomani/mani öyküsü taşıyan pekçok birey, manik-depresif bozukluk yerine melankolik olarak değerlendirilmişlerdir. Paradoksal olarak bireyin hipomani ne kadar sürengelik gösteriyorsa, depresyon o kadar kolay fark edilebilir ve görece patolojik olarak değerlendirilir. Biyografik malzemeyi temel alan tanısallık çalışmaları yapmanın zorluklarına karşın, ruhsal bozukluklarla ilgili bilinenleri (hastalığın belirtileri, alkol ve madde kullanımı gibi ilişkili davranış modelleri, davranış bozuklukları, intihar davranışı, hastalığın gidişi, başlangıç yaşı, bedensel hastalıklar, aile öyküsünün varlığı) sistematik bir şekilde kullanarak sağlam ve yararlı araştırmalar yapılabilir. Retrospektif bir tanı koymak, birçok yönden ayrıntılı psikolojik bir yap-boz oyununun parçalarını yerleştirmek gibi ya da göstergelerin karışık ama dikkatli bir sıralamasıyla bir esrarın çözülmesi gibidir (Jamison 1996).

Ondokuzuncu yüzyıl sonları ve yirminci yüzyıl başlarında, önemli yazar ve ressamalarda psikopatolojik olgu sunumu çalışmaları yürütülmüştür. Francis Galton, Cesare Lombroso, Fritz Mohr, Nolan Lewis, JF. Nisbet ve Havelock Ellis'in araştırmaları bu çalışmaların örnekleridir. Max Simon ruhsal hastalığı olanların resim çalışmaları üzerinde araştırma yapan ilk psikiyatristtir (Arieti 1974, Jamison 1996). Daha sistemli olarak gerçekleştirilen biyografik çalışmalar daha yakın tarihlidir. 113 Alman yazar, ressam, mimar ve besteci üzerinde çalışmış olan Adele Juda (1949), hem sanatçılar hem de onların akrabalarıyla ilgili ayrıntılı çalışma yapan araştırmacıların ilklerinden biriydi. Juda 17 yıl boyunca 5000'den fazla kişiyle görüşmüştür. Tanı araçları ve yönteminde yetersizlikler taşısa da Juda, bu kadar öznel bir alanda nesnellik adına özenli olmayı hedefleyen ilk girişimcilerdendir. Juda 113 sanatçının üçte ikisinin fiziksel olarak normal olmalarına karşın, genel nüfusta beklenenden daha fazla ruhsal bozukluk gösterdiklerini bulmuştur. Psikiyatrik bozukluklar en yüksek

oranlarda şairlerde (%50) ve müzisyenlerde (%38); daha düşük oranlarda ise ressamalarda (%20), heykeltıraşlarda (%18) ve mimarlarda (%17) ortaya çıkmıştır. Sanatçı grubundaki bireylerin kardeşleri ve çocukları siklotimi, intihar girişimi ya da bipolar bozukluğa genel nüfustaki bireylerden daha yatkın olarak bulunmuşlardır (Juda 1949).

Colin Martindale'in gerçekleştirdiği bir başka biyografik çalışma (Martindale 1972), 1670-1809 yılları arasında doğmuş 21 tanınmış İngiliz şairinin ve 1770-1909 yılları arasında doğmuş 21 tanınmış Fransız şairinin yaşamları üzerine gerçekleştirilmiştir. İngiliz şairlerin yarısından fazlası (%55) ve Fransız şairlerin %40'ının önemli psikopatoloji öyküleri söz konusuydu ve her yedi şairden biri bir ruh hastalıkları hastanesine yatırılmış ya da sanrı ve varsanılar gibi psikotik belirtiler göstermişlerdi. 60 bestecinin yaşamlarını inceleyen Trethowan (1977) ve New York Okulu'nun soyut ekspresyonistlerinden 15 görsel sanatçı üzerinde çalışan Schildkraut ve Hirschfeld, çalışma gruplarının yaklaşık yarısının duygudurum bozukluğu gösterdiğini bulmuşlardır (Schildkraut ve Hirschfeld 1994, Jamison 1996).

Arnold Ludwig'in (1992), New York Times Kitap Değerlendirmeleri'nde 30 yılı aşkın bir süre (1960-1990) eleştirilen yazarların biyografileri üzerine olan yakın tarihli çalışması, hem kapsamı hem de özenli metodolojisiyle dikkat çekicidir. Ludwig, Juda'nın Alman sanatçılarda ve Jamison'un Britanyalı sanatçılarda buldukları tutarlı olarak, mani, psikoz ve yatarak psikiyatrik tedavi uygulamalarının en yüksek oranlarda şairlerde görüldüğünü; en önemlisi ve hayret uyandırıcı olanı şairlerden %18'inin intihar ettiğini bulmuştur. Bestecilerde de yüksek oranda psikoz ve depresyona rastlanmıştır. Hepsinin ötesinde Ludwig, yaratıcı faaliyetlerde bulunan bireylerle, diğer meslek sahiplerini (iş adamları, bilim adamları ve kamu görevlileri gibi) karşılaştırdığında, sanatçı grubunda psikoz, intihar girişimi, ruhsal bozukluklar ve madde bağımlılığının iki-üç kat daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Sanatçı grubunda istem dışı psikiyatrik tedavi oranı, sanatçı olmayanlarınkinin altı-yedi katı olarak bildirilmiştir.

Jamison (1996), yüzyıllık bir periyotta doğmuş birbirini izleyen şair örneklerinde ruhsal bozuklukların ve intiharın varlığıyla ilgili çalışmak üzere, 1705 ve 1805 yılları arasında doğmuş bulunan başlıca İngiliz ve İrlandalı şairlere yönelik otobiyografik, biyografik ve bulabildiği tıbbi kayıtları incelemiştir. Bu şair grubu

içerisinde ve onların ailelerinde ruhsal bozuklukların, intiharın ve psikiyatri kliniği deneyimlerinin oranı çarpıcı bir şekilde yüksek bulunmuştur. Bu şairlerden altısı (William Collins, Christopher Smart, William Cowper, Robert Fergusson, John Codrington Bampfylde ve John Clare) psikiyatri kliniklerine veya akıl hastanelerine kapatılmışlardı. Bu oran aynı zaman diliminde yaşayan genel nüfustaki oranın 20 katıdır. Diğer ikisi (Thomas Chatterton ve Thomas Lovell Beddoes) intihar etmişlerdir. Şairlerden yarısından fazlası ruhsal bozukluğu ortaya koyan bulgular göstermişlerdir. Bu gruptaki şairlerden 14'ü, muhtemelen bipolar duygulanım bozukluğu bulguları gösteriyordu (C. Smart, W. Cowper, G. Darley, R. Fergusson, T. Chatterton, W. Blake, S. Shelley, J. Clare, H. Coleridge, T.L. Beddoes ve J.C. Mangan). Altı şair (O. Goldsmith, R. Burns, W.S. Landor, T. Campbell, J. Keats ve R.S. Hawker) bipolar bozukluğun muhtemelen daha ılımlı formlarına (siklotimi veya bipolar II bozukluğu) yakalanmışlardı. Keats ve Burns'ün ruhsal bozukluklarının düzeyi açıklığa kavuşmadan ve gidişin nasıl olacağı belli olmadan önce ölmelerine karşın, S. Johnson, T. Gray, G. Crabbe ve L. Hunt yineleyen depresyon epizodları gösteriyorlardı. Genel popülasyonda görülen bipolar bozukluk (%1), siklotimi (%1-2) ve majör depresif bozukluğun (%5) oranlarıyla yapılan bir karşılaştırma, bu Britanyalı şairlerin bipolar bozukluk belirtilerine 30 kat, siklotimi belirtilerine 10-20 kat, intihara 5 kattan fazla ve bir psikiyatri kliniğine yatırılmaya en azından 20 kat daha fazla eğilimli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu oranlar önemli derecede yükselirken, gözden geçirilen diğer biyografik çalışmalar sonucu elde edilen bulgularla tutarlı bulunmuştur. Ruhsal bozuklukların genetik tabiatı; depresyon, mani, intihar, şiddet gösteren şairlerden birçoğunun aile öyküsü göstermeleriyle vurgulanmaktadır. Görüldüğü gibi biyografik çalışmalar kendi sınırları içinde yaratıcılıkla ruhsal bozukluk arasında bir bağın varlığına ilişkin bazı kanıtlar sunmaktadır. Yaşayan yazar ve resamlara yönelik modern çalışmalar, bu çalışmaların bulguları ile tutarlılık gösterse de, daha farklı bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Iowa Üniversitesi'nden Nancy Andreasen ve arkadaşları yaşayan yazarların yaratıcılığı ile psikopatoloji arasındaki ilişkiyi bilimsel ve tanısal olarak inceleyen ilk araştırmacılar olmuşlardır (Andreasen ve Canter 1974, Andreasen ve Power 1975, Andreasen 1987). Yapılandırılmış görüşmeler, sistematik psikiyatrik tanı ölçütleri ve eşleştirilmiş kontrol grupları kullanılarak ortaya konulan bu çalışmaların, önceki çalış-

malarla karşılaştırıldığında metodolojik açıdan hayli üstün olduğu görülmektedir. Yazar modellerinin sayısı görece azdı (30) ve yazarlar yaratıcı başarı düzeyi bakımından değişkenler. Hepsi de ülkenin en prestijli çalışma ortamlarından biri olan Iowa Üniversitesi yazarlar çalışma grubunun üyesiydiler. Yazarlar duygusal bozuklukları açısından olağandışı yüksek bir oran sergilemişlerdir. Çalışma modelinin %80'i herhangi bir ruhsal bozukluğun resmi tanı ölçütünü karşıyorken, eşleştirilmiş kontrol grubunda bu oran %30'da kalıyordu. Bu iki oran arasındaki fark istatistiksel olarak yüksek derecede anlamlı bir farktı. Bu çalışmanın önemli bulgularından biri de, yazarların hemen hemen yarısının duygudurum bozukluğuna yönelik tanı ölçütlerini karşılamış olmalarıdır. Yazarların üçte birinden fazlası en az bir majör depresyon epizodu yaşamışlar ve hastalanan yazarların üçte ikisi psikiyatrik tedavi görmüştür. Yazarların intihar oranları da genel nüfustan bir hayli fazlaydı. Yazarların hiçbiri şizofreniye yönelik tanı ölçütlerini karşılamıyordu. Bu bulgu, daha önceki iddiaların ışığında şizofreniyle yaratıcılığın bağlantılı olduğu düşüncesi bakımından dikkat çekici bir saptamadır. Şizofreni araştırmalarının önde gelen isimlerinden olan Andreasen çalışmaya başlarken, şizofreni ile yaratıcılık arasında bir korelasyon bulunacağı inancını taşıyordu. Keefe ve Magarow (1980), "Yaratıcılık ve şizofreni" isimli makalelerinde, paranoid olmayan şizofreni hastalarının, yaratıcılıkla ilgili geleneksel testlere verdikleri yanıtlarda, normal kontrol grubuna göre daha yüksek yaratıcılık düzeyleri gösterdiklerini saptamışlardır. İzlanda Genetik Enstitüsü'nden Karlsson, psikotik hastalar ve birinci derece akrabalarının, genel nüfusa göre entellektüel ve artistik çalışmaların birçok alanında üstün olmaya eğilimli olduğunu göstermiştir (Karlsson 1970, Karlsson 1981, Karlsson 1984). Karlsson'un şizofreni ile yaratıcılık arasında ailevi bir ilişkiyi olumlamasına karşın, birçok araştırmacı onun verilerinin aslında diğer ruhsal bozukluklar özellikle de manik-depresif bozukluk ve yaratıcılık arasında çok güçlü bir ilişkiyi gösterdiğine işaret etmişlerdir (Andreasen ve Glick 1988, Melvin ve Mossman 1988).

Hagop Akiskal ve Kareen Akiskal ödül kazanmış Avrupalı yazarlar, şairler, resamlar ve heykeltıraşları ruhsal bozukluklar açısından değerlendirdikleri araştırmalarında, araştırma grubunun yaklaşık üçte ikisinde siklotimik ya da hipomanik eğilimler olduğunu saptamışlardır. Akiskal'ların David Evans'la

işbirliği içinde Blues müzisyenleri için yaptıkları çalışmanın sonuçları da benzer yönde olmuştur (Jamison 1996).

Jamison (1989), yaratma sürecinde duygudurumunun rolünü araştırdığı çalışmasında, yazar ve diğer sanatçıların %38'inin bir ruhsal bozukluktan ötürü tedavi gördüğünü, bunların %75'inin antidepresan ya da lityum kullandığını ya da hastaneye yatırıldığını bildirmiştir. Sanatçılar içinde tedaviye en çok gereksinim duyanlar şairler olmuştur. Ruth Richard ve arkadaşları (1988), manik-depresif ve siklotimik hastalar ile onların birinci derece akrabalarındaki yaratıcılık düzeylerini araştırmışlar ve kontrol grubuna göre bu kişilerde yaratıcılık düzeyinin belirgin olarak yüksek olduğunu bulmuşlardır.

Bütün bu çalışmalarda varolan kaçınılmaz yöntem sorunlarına karşın (araştırma grubunun sayısal olarak azlığı, kontrol gruplarının tipleri ve eksikliği, değişken tanısal ölçütler ve hatalı ölçme teknikleri) bulgularda etkileyici bir tutarlılık vardır. Ruhsal bozukluklar özellikle duygudurum bozuklukları ile yaratıcılık arasındaki güçlü ilişki hemen hepsinde vurgulanmakta, sanat ve psikopatoloji arasındaki bağlantıya karşı çıkış birkaç ana nokta üzerinde odaklanmaktadır. Öncelikle birçok sanatçının ruhsal açıdan sağlıklı ya da "aklı başında" olduğu gerçeğinden yola çıkarak, ruhsal bozukluklarla yaratıcılık arasında güçlü bir bağ olduğunu varsaymanın anlamsızlığı üzerinde durulmaktadır. Harold Nicholson, yazarların sağlığını tartışırken, hayli sert bir biçimde şunları söylemiştir: "Edebi deha ile delilik arasında bir çeşit özel bağ olduğu kuramı bana göre ciddi biçimde abartılmış bir kuramdır. Birkaç yaratıcı yazarın yaşamlarının sonraki dönemlerinde görünür biçimde bir ruhsal rahatsızlığa yakalandığı doğrudur; hemen tüm yaratıcı yazarların yaşamlarının bazı anlarında, imajinasyonlarının doruğuna vardıkları inancıyla panik yaşadıkları da doğrudur; ancak son çözümlemede bu tüm yaratıcı yazarların 'deli' oldukları anlamına gelmez" (Jamison 1996). Galton ise şunları yazmıştır: "Teknik anlamıyla (nasıl tanımlanırsa tanımlansın) deha ile delilik arasındaki ilişki üzerinde en çok duran Lombroso ve diğerlerinin, bu ikisi arasındaki bağlantının yakınlığı konusundaki görüşleri öylesine aşırıdır ki, eğer onların çok hevesli izleyicilerinden biri çıkıp da falanca bir dahi olamaz çünkü hiç deli olmadı ve ailesinde tek bir deli yok derse pek şaşırılmamak gerek. Ben onlar kadar ileriye gidemediğim gibi, çok yüksek düzeyde bir yetenek ve delilik

arasındaki bağlantının dayandırıldığı verilerin yarısını bile kabul edemem. Buna karşın, bu ikisi arasında ne yazık ki yakın bir ilişkiye işaret eden büyük bir bulgu birikimi de vardır ve şunu da eklemeliyim ki, benim sonraki gözlemlerim de aynı doğrultudadır; zira olağanüstü yetenekli kişilerin yakın akrabalarında deliliğin ne kadar sıklıkta bulunduğunu görünce şaşırılmışım. Aşırı gayretli ve zihnen aşırı etkin olanlar, akılla bağdaşmayacak ölçüde uyarılabilen ve değişik beyinler taşıyor olsalar gerek. Büyük olasılıkla zaman zaman deliriyor ve belki de tümüyle bunalıma giriyorlar" (Storr 1992). Artistik yaratıcılıkla 'delilik' arasındaki ilişkiye karşı ileri sürülen bir başka düşünce de, bir parça delilik ve ruhsal karmaşanın artistik mizacın ayrılmaz bir parçası olduğu ve artistlerin hayata ve hayat deneyimlerine karşı diğer insanlardan sadece daha duyarlı olduğudur (Jamison 1996).

"Deli dahi" ye karşı "sağlıklı sanatçı" çekişmesi etrafında dönen tartışmanın büyük bölümü, delilik ile gerçekten neyin kastedildiği hakkındaki karmaşadan doğmaktadır. Eğer delilik ile şizofreniyi veya psikoza kastediyorsak, Andreasen'in çalışmalarının ışığında bu ikisi arasında güçlü bir birliktelik olmadığı görülmektedir (Andreasen 1996). Öteden beri, karşılaştıkları dünyadan doyum sağlayamayan ve bu dünyayı daha güzel, daha rahat, daha güvenli ve daha doyum verici hale getirebilmek için bunu yapıtlarında yansıtan yaratıcı kişiler ile şizofreni hastalarının pekçok ortak bilişsel özelliği paylaştığı öne sürülmüştür. Her iki gruptaki kişilerin de dili ve sözcükleri olağandışı yollarla kullandıkları ve gerçeği alışlagelenin dışında algıladıkları belirtilmiştir. Ancak belirli bir noktada yaratıcı insanla şizofreni hastaları keskin bir sınırla ayrılırlar. Yaratıcı insan ilkel ve sapkın zihinsel süreçlerini normal olanlarla uyumlandırmayı başarabilir, sonuç bir yaratıcılık ürünüdür. Şizofreni hastasının sanrılarında görülen metamorfoz, şiirsel yaratıcılıkta metafor haline gelir. Nesne geçici olarak ortak bir hüküm veya ayırt edici niteliği yüzünden başka bir nesneyle özdeşleştirilir. Şair metaforlarını üretirken, tahmin edilemeyen görüntüleri kullanır. Victor Hugo'nun yıldızları betimlerken yaptığı benzetmelerde kullandığı nesnelere; Hugo yıldızları, elmaslar, mücevherler, altın bulutlar, altın çakıllar, lambalar, ışıklı tapınaklar, ebedi yazın çiçekleri, gümüşlü zambaklar, gecenin gözleri, alacakaranlığın belirsiz gözleri, gökyüzünün amberleri, tavandaki delikler, gökyüzünde uçan arılar, Adem'in kan damlaları ve devekuşunun kuyruğundaki renkli nok-

talardır. Bunlar bir şizofreni hastasının özdeşimler cümbüşünü hatırlatıyorsa da, aslında çok farklıdır. Yaratıcı kişi olağandışı düşünce süreçlerini kontrol altında tutar ve bunları bir ürün oluşturmada işe yarar hale getirir ve bunlardan faydalanır (Arieti 1994, Torrey 1983). Kris (1952), sanatın estetik ve toplumsal bir olgu olarak benlik sağlamlığına bağlı olduğunu yazmıştır. Plokker (1964) ise, bu düşüncenin ışığında benlik parçalanması gösteren bir şizofreni hastasının, eğer hastalığın başlamasından önce hiçbir sanatsal becerisi yoksa, hastalık belirmeye başlar başlamaz "sanat yapıtı" diye birşeyden söz edilemeyeceğini vurgulamıştır. Plokker, şizofreninin başlangıcındaki yaşantı farklılaşmasının, tıpkı meskalin ya da LSD kullanımında olduğu gibi, bir sanatçıyı dünyaya bu yeni bakışı yansıtmaya yöneltebileceğini, ancak bunun genellikle kısa süreli olduğunu ve yaratıcılık niteliğinin değer kaybettiğini öne sürerek şunları yazmıştır: "Sanattan biraz anlayan biri, bir hastanın yaptığı bir dizi yapıta baktığında normal ve patolojik arasındaki farkı görür ve ilk şaşkınlığı geçtikten sonra da psikotik yapıtlar görmekten bıkar. İçerikteki ve özellikle biçimlerdeki yavan, basmakalıp ve durağan öğeler çok geçmeden zihinsel durgunluğu ele verir" Storr (1992), çeşitli psikotrop maddelerin de, deliliğin de benlik işlevlerine nihai olarak zarar verdiğini, böylece yargılama gücünden yoksun, sebat ve denetimi ortadan kalkmış, sağlam bir biçimde işlev göstermeyen benliğin yaratıcılığa hizmet edemeyeceğini belirtmiştir. Storr'a göre yaratıcılık psikopatolojiyi çözmek için bir yol olabilirse de, asla bir nevroz ya da psikoz değildir, hatta bunların tersidir; ruh hastalığının yaratıcılığı aksattığını düşünmek için de yeterli neden vardır.

Konuya iki uçlu duygulanım bozukluğu açısından baktığımızda, deliliğin anlamı ile ilgili anlaşmazlık ve 'delilikler'in başlıcalarından biri sayılan bu bozukluğun karmaşık doğası bizi şaşırtmaktadır. Kesin 'aklı başındalık' veya 'delilik'e dair ileri sürülen tüm uç düşünce ya da davranışlar kısır kalmaya mahkumdur. 'Delilik' aslında manik-depresif bozukluğun uç formlarında ortaya çıkar; manik-depresif bozukluk tanısı konulan birçok insan psikotik bir dönem yaşamayabilir. Sınırlı zaman dilimlerinde sanrı ve varsanların egemenliğiyle gerçeği değerlendirme yetisinin bozulduğu dönemler olsa da, diğer zamanlarda açıkça düşünebilir ve rasyonel davranabilirler. Manik-depresif bozukluk, şizofreni ve Alzheimer hastalığından farklı olarak 'delirtici' bir hastalık değildir. Duruma bağlı olarak akut psikoz epizodlarına neden olsa da,

bunlar geçicidir ya da nadiren "Kronik deliliğe" doğru ilerler. Psikoz'un hep ya da hiç türünden bir olgu olduğu varsayımı ciddi bir karmaşaya yol açmaktadır: Van Gogh'un, resimleri en yüksek bir düzenin (order) berraklığını yansıttığı için, 'deli' olmayabileceği söylenir. Yine de berraklık, tıpkı normal fiziksel sağlığın zaman zaman diabetik kriz, hipertansif atak, hipertiroidi nöbeti gibi akut olarak kesintiye uğraması gibi, duruma bağlı delilik nöbetleriyle bağdaşmaz değildir (Jamison 1996). Storr (1992), manik-depresif psikopatolojinin kişiyi yaratmaya yöneltebildiğini, ancak kimi kez de kişiyi yaratıcılıktan alıkoyabildiğini vurgulamıştır.

Sonuç olarak, on yıllardır sanatsal yaratıcılık ve 'delilik' üzerine yapılmış pek çok araştırmanın birikimine ve sunduklarına karşın, bugün ulaştığımız noktada, birbiriyle çelişkili ya da karşıt gibi görünen düşünceler hala varlıklarını ve soru işaretlerini sürdürmektedir. Eldeki veriler bir neden-sonuç ilişkisi kurabilmek için yeterli değildir, ancak bu birlikteliğin doğası ve yansımalarına ilişkin sağlanacak gelişmeler hem sanat alanına hem de psikiyatriye önemli katkılar sağlayacaktır. Bu konuda şimdilik söyleyebileceğimiz sonsöz, Goethe'nin yıllar önce yazdıklarını aşamıyor: "Dünyadan kaçmanın en güvenilir yolu sanattan geçer, dünyaya sıkıca bağlanmak da sanatla gerçekleşir" (Bozkurt 1995).

Yaratıcılık eğilimi yukarıda sözü edilen çeşitli özelliklerle tanımlanabilir. Nasıl tohumların üzerine düştüğü toprak kısır ya da verimli olabiliyorsa, öğretmenler ve aile üyeleri de yaratıcılığa kıymet verebilir ya da bunu nefretle karşılayabilirler. Büyük bir zihin ya da yaratıcı tin, cehalet, yoksulluk ve zulmün bastırıcı etkileriyle herhangi bir zaman ve mekanda ortaya çıkabilir. Yirminci yüzyıl Bosna ya da Somali'si muhtemelen yaratıcılığa zarar verirken, beşinci yüzyıl Yunanistan'ı ya da onbeşinci yüzyıl Floransa'sı yaratıcılığı beslemiştir. Cinsiyetin de yaratıcılığı inhibe edici ya da arttırıcı etkileri olabilir. Kadımların erkekler ile hemen hemen eşit oranda doğuştan yaratıcılık becerisine sahip olmalarına karşın, geçmişe oranla son yıllarda büyük başarılar elde etmiş kadınların belirgin olarak az sayıda olması belki de maruz kaldıkları toplumsal baskıyı yansıtmaktadır. Diğer değişkenler de bir bireyde yaratıcılığın nasıl ifade edildiğini belirlemede rol oynayabilir. Eğitimin spesifik formları; bireyleri, müzik ya da bilim gibi belirli doğrultularda ilerlemeleri için şekillendirebilir. Yaratıcılık kabiliyetinden farklı olan entellektüel yetenekler de yaratıcılığı şekil-

lendirebilir. Yani bazı kişilerin konuşma becerileri, bazılarının ise görsel ve uzamsal becerileri gelişkin olabilir ve bu imkanlar, ilkinde yazınla ikincisinde görsel sanatlarla uğraşanların yaratıcılık yetilerini ifade etmelerine zemin oluşturur. Son olarak görme yeteneği, boy ve vücuda ilişkin özellikler de yaratıcılığı

şekillendirebilir. Atletik olarak zarif bir vücut yapısıyla doğmuş ya da hünerli elleri olan bir kişinin, problemlili ya da hantal bir vücuda sahip olan birine göre dansa ya da müziğe yönelimi daha fazla olacaktır. Toulouse-Lautrec asla bir Nijinsky olamazdı.

KAYNAKLAR

- Andreasen NC, Canter A (1974) The creative writer: psychiatric symptoms and family history. *Compr Psychiatry*, 15:123-131.
- Andreasen NC, Power PS (1975) Creativity and psychosis: an examination of conceptual style. *Arch Gen psychiatry*, 32:70-73.
- Andreasen NC (1987) Creativity and mental illness: prevalence rates in writers and their first-degree relatives. *Am J Psychiatry*, 144(10):1288-1292.
- Andreasen NC (1996) Creativity and mental illness: A conceptual and historical overview. *Depression and The Spiritual in Modern Art*, JJ Schildkraut ve A Otero (ed), Chichester, John Wiley&Sons, s.2-15.
- Andreasen NC, Glick ID (1988) Bipolar affective disorder and creativity: implications and clinical management. *Compr Psychiatry*, 29:207-217.
- Arieti S (1974) *Interpretation of schizophrenia*. New York, Basic Books Publishers, s.351-374.
- Arieti S (1994) *Bir şizofrenle yaşamak: Aile ve arkadaşlar için rehber*, (çev. A Eti), Ankara, Ekin yayınları, s.193-195.
- Baltacıoğlu İH (1965) *Sanat nedir, ne değildir*. *Türk Dili Dergisi*. Temmuz 65.
- Bozkurt N (1995) *Sanat ve Estetik Kuramları*, İstanbul, Sarmal yayınları, s.37.
- Doğan MH (1998) *Estetik*, İzmir, Dokuz Eylül Yayınları, s.145.
- Erinç SM (1998) *Sanat psikolojisine giriş*, Ankara, Ayraç Yayınları, s.83.
- Fischer E (1993) *Sanatın Gerekliliği*, (çev. C Çapan) Ankara, V yayınları, s.32.
- Freud S (1979) *Sanat ve Sanatçılar Üzerine*, (çev. K Şipal) İstanbul, Bozak yayınları, s.193.
- Gerçekker A (1969) *Sanatın özü ve ereği*. *Yeni Dergi*, Eylül 65.
- Hançerlioğlu O (1982) *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, Remzi Kitabevi, s.364.
- İpşiroğlu N, İpşiroğlu M (1993) *Sanatta Devrim*, İstanbul, Remzi Kitabevi, s.19-151.
- Jamison KR (1989) Mood disorders and patterns of creativity in british writers and artists. *Psychiatry*, 52:125-134.
- Jamison KR (1996) Mood disorders, creativity and the artistic temperament. *Depression and The Spiritual in Modern Art*, JJ Schildkraut ve A Otero (ed), Chichester, John Wiley&Sons, s.15-33.
- Juda A (1949) The relationship between highest mental capacity and psychic abnormalities. *Am J Psychiatry*, 106:296-307.
- Karlsson JL (1970) Genetic association of giftedness and creativity with schizophrenia. *Hereditas*, 66:177-182.
- Karlsson JL (1981) Genetic basis of intellectual variation in Iceland. *Hereditas*, 95:283-288.
- Karlsson JL (1984) Creative intelligence in relatives of mental patients. *Hereditas*, 100:83-86.
- Keefe J, Magarow P (1980) Creativity and schizophrenia: an equivalence of cognitive process. *J Abnorm Psychol*, 89:390.
- Kris E (1952) *Psychoanalytic Explorations in Art*, New York, International Universities Press, s.169.
- Ludwig AM (1992) Creative achievement and psychopathology: comparisons among professions. *Am J Psychiatry*, 46:330-356.
- Martindale C (1972) Father's absence, psychopathology, and poetic eminence. *Psychological Reports*, 31:843-847.
- Maslow AH (1968) *Toward a Psychology of Being*, New York, D.Van Nostranr Company.
- May R (1988) *Yaratma Cesareti*, (çev. A Oysal) İstanbul, Metis yayınları, s.27.
- Melvin JA, Mossman D (1988) Mental illness and creativity. *Am J Psychiatry*, 145:908.
- Öztürk O (1994) *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*, Ankara, Hekimler Yayın Birliği, s.2.
- Plokker J (1964) *Artistic self-expression in mental disease*, Londra, Charles Skilton, s.1970.
- Richards RL, Kinney DK, Lunde I ve ark. (1988) Creativity in manic-depressives, cyclothymes and their normal first-degree relatives: a preliminary report. *J Abnormal Psychology*, 97:281-288.
- Schildkraut JJ, Hirshfeld AJ (1994) Mind and mood in modern art II. Depressive disorders, spirituality and early deaths in the abstracts expressionist artist of the New York School. *Am J Psychiatry*, 151:482-488.
- Sontag S (1991) *Sanatçı: Örnek Bir Çilekeş*, (çev. Y Salman, MG Sökmen) İstanbul, Metis Yayınları, s.76.
- Storr A (1992) *Yaratma Dürtüsü*, (çev. İ Babacan) İstanbul, Yayınevi Yayıncılık, s.246-261.
- Timuçin A (1998) *Estetik*, İstanbul, İnsancıl Yayınları, s.11.
- Torrey EF (1983) *Surviving schizophrenia: a family manual*, New York, Harper & Row Publishers, s.61.